

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ РЕЛІГІЇ ЯК ЦІННОСТІ

В житті суспільства в цілому і кожної окремої людини важливу роль відіграють цінності — явища (речі, ідеї, процеси, відносини) матеріального і духовного порядку, які мають об'єктивну, позитивну значимість, тобто здатні задовольняти потреби людей, служити їхнім інтересам і цілям. Кожній особі притаманна своя специфічна ієрархія цих цінностей, які виступають сполучною ланкою суспільного й індивідуального життя. Особистісні цінності відображаються в свідомості у формі ціннісних орієнтацій — найважливіших елементів внутрішньої структури особи, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань і відмежовують значиме, істотне для даної людини від неістотного, минулого. Сукупність сталих, що склалися, ціннісних орієнтацій утворюють своєрідну вісь свідомості, що забезпечує певне становище особи, спадкоємність певного типу поведінки й діяльності, які виражені в спрямованості потреб та інтересів.

Оскільки серед ціннісних орієнтацій відповідне місце посідає релігія, причому останнім часом її духовно-моральна вага неухильно зростає, є потреба звернутися до аналізу місця релігійного феномена серед інших цінностей людини. Справі допомагають матеріали соціологічних досліджень, можливість зіставлення одержаної емпіричної інформації з цієї проблеми з даними інших досліджень.

Опитування за програмою "Релігія в житті людини" (проанкетовано 350 осіб) було проведено 1993 р. у Закарпатській, Рівненській, Львівській, Івано-Франківській областях, де зосереджено 38% усіх релігійних громад України, та на Київщині, що останнім часом стала об'єктом пильної уваги численних релігійних центрів.

Отримані результати неоднозначні, їх, навіть пам'ятаючи про високу насиченість областей релігійними інституціями, слід сприймати щонайменше з одним застереженням. А саме: кількість глибоко релігійних людей не зростає синхронно зі зміною ставлення до релігії правлячої еліти і державної політики, а індиферентна більшість завжди почувається комфортно. Протягом останніх років 35,3% опитаних змінила своє ставлення до релігії на "більш шанобливе", а ще 11,2% дотепер невіруючих повернулися до віри в Бога; 39,5% запевнили, що завжди позитивно ставились до релігії. У 3,3% респондентів ставлення до релігії стало "менш шанобливим", у 0,9% "воно було й залишилося негативним" і лише 1 (один) з опитаних "був віруючим, став невіруючим". Для повноти картини додамо, що 9,3% респондентів повідомили: "До релігії завжди ставилися байдуже".

Наведені дані ще раз переконують у тому, що в нашому суспільстві за останні роки докорінно змінилося ставлення до релігії. Відбувся, як образно пишуть московські соціологи, удар "духовного маятника" — рух, спершу повільний, а потім у 1988-1990 рр. величезної сили, від атеїзму до релігії¹. Як на наш погляд, "маятниковий рух" тривав і пізніше, поки приблизно в

¹ Див.: Филатов С.Б., Фурман Д.Е. Религия и политика в массовом сознании // Социол. исследования. - 1992. - №2. - С.3-4.

1992-1993 рр. не відбулася своєрідна стабілізація становища в релігійному середовищі. Якщо можна так висловитись, практично всі вже визначились: хто лицем повернувся до релігії (хоч і не обов'язково став віруючим), а хто так і залишився на своїх нерелігійних позиціях, але до релігійного феномена ставиться з прихильністю, позитивно. Це й не могло не позначитися на даних досліджень ².

Порівнюємо наведену соціологічну інформацію з тією, яка була нам люб'язно надана Українським НДІ проблем молоді. Весною 1992 р. цей інститут провів анкетне опитування 1294 юнаків і дівчат. Порівняння тим більше корисне, що ряд параметрів анкет обох досліджень збігаються.

На запитання, чи змінилося їхнє ставлення до релігії за останні роки, майже чверть опитаних молодих людей повідомили, що воно стало "виключно позитивним", ще 44% (у нашому випадку цей показник, що наводився вище, трохи менший — 35,3%). Для 3,9% (дані нашого дослідження — 3,3%) ставлення до релігії стало "менш шанобливим". Без сумніву, в суспільстві склалася ситуація, коли більшість населення, якщо чітко ще не може визначити своєї світоглядної позиції, однозначно позитивно висловлюється на користь релігії. Це свідчить про переверот у свідомості людей, які донедавна складали основу тих, хто жив у суспільстві "масового атеїзму". Дослідники переконані, що вже в недалекому майбутньому поширення набудуть синтетичні світоглядні концепції, які органічно поєднуюватимуть у собі цінності як західної, так і східної цивілізацій, результати раціональних розмірковувань і містичних одкровень, наукового пошуку і богошукацтва.

Виходячи з аксіологічного плюралізму, тобто множинності рівнопорядкових ціннісних елементів духовного світу особи, респондентам було запропоновано відповісти, яким з них і якою мірою вони віддають перевагу. Ієрархія цінностей має такий вигляд (у % до всіх опитаних):

Таблиця 1

Духовні цінності	Значення			
	першочергове	важливе	не дуже важливе	не має взагалі
Сім'я	74,3	15,6	2,3	0,5
Добробут	46,3	34,4	4,6	-
Авторитет серед людей	42,2	32,6	11,0	0,9
Віра в Бога	36,7	28,0	21,1	7,3
Цікава робота	28,4	44,0	11,9	1,8
Освіта	16,1	28,4	31,2	5,5
Національна ідея	14,2	31,7	25,7	11,5

² Характерні приклади наводить М.П.Мчедлов: на запитання "Як Ви ставитесь до переконань віруючих людей?" - 34,7% відповіли, що повністю їх схвалюють; 48,7% поважають їхні переконання, хоч і не поділяють; лише у 2,5% викликають неприязнь ті, хто наполягає на своїй вірі; для 13,7% вони байдужі. (Див.: Мчедлов М. Релігійозна ситуація в Росії, противоречия, прогнозы//Свобод. мысль. - 1993. - №5. - С.61).

Можна сперечатися з приводу взятих для порівняння ціннісних категорій (щось було свідомо обійдено, наприклад, така цінність, як здоров'я, наперед знаючи її місце в ієрархії цінностей практично для кожного респондента). Обрані для оцінки цінності, щодо яких висловлювалися респонденти, охоплюють якраз основні параметри нинішнього буття людини, що визначають її суспільний, родинний чи особистісний статус.

Поза всякою "конкуренцією" перебуває така цінність, як сім'я. Майже для 90% респондентів вона має першочергове або важливе значення. Це ще раз доводить: останнім часом людина всі свої надії і сподівання, як правило, пов'язує з сім'єю, її підтримкою та допомогою. Про це засвідчують і відповіді на таке запитання анкети: "Що Вам більше всього вселяє надію на краще майбутнє?" Серед відповідей на першому місці опинилася, звичайно, сім'я. Саме вона "вселяє найбільшу надію" або "швидше сподіваюсь, аніж ні" — сумарно понад 95% від усіх опитаних.

З даних наведеної таблиці видно, що високий рейтинг мають й інші цінності. Що стосується віри в Бога, то майже 2/3 опитаних переконані: вона для них має першочергове або важливе значення, хоч загалом "посідає"

тільки п'яте місце серед семи наведених в анкеті. Цікаво, що таку саму, п'яту, позицію займає й особиста віра в Бога, яка вселяє найбільшу надію на майбутнє або люди на неї покладають свої сподівання.

Існує певна різниця між даними в залежності од вікових, освітніх та деяких інших характеристик. Так, для жінок на 20% віра в Бога як цінність має більше значення, ніж для чоловіків. Жінка залишається жінкою: вона емоційніше ставиться до вибору ціннісних орієнтацій, тому й ставить віру в Бога на третє місце після сім'ї та добробуту.

В усіх без винятку вікових групах цінність віри в Бога поступово, але неухильно зростає — від 43,8% у віці до 20 років до 79% — 60 років і старше. Пояснення цьому явищу слід шукати, напевне, в тому, що з віком, коли ціннісні орієнтації людини стають більш виваженими, усталеними і, якщо можна так сказати, вистражаними, і в міру того, як людина вже чогось досягає в житті або в чомусь розчаровується, у неї практично залишається єдина цінність, котру ні додати, ні відняти, — це віра в Бога.

Не можна не враховувати й різниці в ставленні до цієї цінності між опитаними в залежності від регіону. Якщо на Київщині цей показник становить 56,5%, то по Івано-Франківській області — аж 92,5 %. Різниця, як бачимо, досить істотна. Звичайно, можна засумніватися в наведених цифрах, але загалом проти тенденції, яку вони відображають, ніхто не заперечуватиме — в західних областях України була й залишається більш високою релігійність населення і, звісна річ, у цьому регіоні й віра в Бога поцінюється набагато вище від інших аксіологічних категорій.

З метою одержання найдостовірніших даних про місце релігії в системі ціннісних орієнтацій особи анкетною було передбачено запитання, яке певною мірою можна вважати контрольним: "Чим є релігія для Вас особисто?" Одержані відповіді мають такий вигляд (у %):

Релігія є моєю головною життєвою опорою і дає надію	28,9
Релігія пов'язує мене з моїм народом	18,8
Релігія — це традиції, які варто по можливості шанувати	36,2
Питання релігії мені байдужі	5,5
Я не відчуваю потреби в релігії	8,3
Інша думка	2,3

Як бачимо, переважна більшість так чи інакше вказує на позитивну роль релігії в їхньому особистому житті. Не дивно, що серед думок — отожднення релігії з народними традиціями, шанобливим до неї ставленням. Не менш важливою є думка про релігію як духовно-моральну опору, котра підтримує людину особливо у складні, відповідальні моменти її життя. Байдужих до питання релігії або таких, хто не відчуває в ній потреби, виявилось всього 13,8%.

Оскільки знову є можливість зіставлення емпіричної інформації, звернімося до даних опитування УНДІ проблем молоді. Хоч поставлене запитання й варіанти відповідей не зовсім ідентичні, можна порівняти ті позиції, які практично збігаються повністю. Більше половини опитаних молодих людей (55,6%) пов'язує релігію з народними традиціями, яких варто по можливості дотримуватись, у цілому зі своїм народом. Хоч як це дивно, але це майже повністю збігається і з відповідними нашими показниками — 55%. Релігію як головну життєву опору, що дає надію, вважають 26% респондентів із числа молоді (у нас відповідна оцінка — 28,9%). Напевне, головне і не в цифрах, а в тих закономірностях, які вони відображають. А закономірність більш ніж промовиста — для переважної більшості населення України релігія є тією духовною силою, з якою воно пов'язує багато своїх надій і сподівань. І це давня традиція нашого народу. Розглядаючи релігійні вияви української духовності, А.М.Колодний наголошує на тому, що релігія завжди займала помітне місце в системі ціннісних орієнтацій українців. Звідси

й їхні глибокі релігійні настрої, перенесення релігії у сферу індивідуальної, внутрішньої набожності³.

Під час опитування респондентам було запропоновано визначити своєрідну ієрархію морально-етичних норм, які вони бажали б розвинути в собі. Серед них глибока віра в Бога посідає знову ж таки четверте місце серед таких норм, як доброта і людяність, чесність і порядність, діловитість і підприємливість. Як і слід було чекати, найбільшу надію людям вселяє своя сім'я — 77,2% опитаних. Далі за рейтингом ідуть: віра у власні сили та здібності — 67%, підтримка друзів, близьких людей — 53%. На четвертому місці — особиста віра в Бога. Що ці дані відображають дійсний стан речей, свідчить досить-таки скептичне ставлення респондентів до нинішніх економічних реформ, які серед запропонованих в анкеті варіантів відповідей посідають останнє, сьоме, місце. Найбільші сподівання на них покладають всього 14,6% опитаних.

В оцінці соціально-економічної і політичної ситуації, яка складається в суспільстві, велике значення мала постановка запитання: "Що Вас більше турбує, викликає почуття тривоги?" Картина має такий вигляд (у %):

Таблиця 2

Варіанти відповідей	Найбільше турбує	Швидше турбує, ніж не турбує	Швидше не турбує, ніж турбує	Зовсім не турбує
Матеріальні нестатки	58,0	30,3	9,6	2,1
Можливе безробіття	37,2	31,1	16,4	15,3
Нестабільність у країнах СНД	31,3	29,2	28,7	10,8
Міжконфесійні конфлікти	29,3	29,8	19,2	21,8
Кара Божя за гріхи	41,4	25,1	17,7	15,8
Злочинність	62,4	26,3	8,7	2,6
Стан здоров'я (особистий чи своїх близьких)	78,0	16,4	5,1	0,5

Як бачимо, враховано не всі індикатори, які характеризують сучасну соціально-економічну та політичну ситуацію в Україні. Поза увагою залишилися такі показники, як стан екології, бездуховність, неповага до праці, культури. Напевне, цей ряд можна ще продовжити, і кожна з позицій матиме важливе суспільне звучання. У нашому дослідженні бралися до уваги лише ті чинники, котрі на даний період мають насамперед особистісне значення, є для кожної людини визначальними, найболючішими.

Що ж більше всього хвилює опитаних? Як і передбачалось, перші три позиції займають такі грізні біди нашого життя, котрі дамокловим мечем повисають сьогодні над багатьма людьми: хвороби, злочинність і матеріальні нестатки. Зразу ж видно ті, м'яко кажучи, негаразди, які переживає сьогодні українське суспільство із постійним спадом виробництва, катастрофічним зростанням цін, безмежним розгулом злочинності та іншими соціальними потрясіннями. Навіть міжконфесійні конфлікти відступають на другий план перед цими бідами, котрі звалилися на нас. Незважаючи на те, що більша частина респондентів — із західного регіону, на міжцерковні негаразди вказало менше третини їх. Та й посилення на традиційну гріховність займає не таке вже й високе місце.

Потребують пояснення й інші дані табл.2. Практично всі опитані на Київщині мають досить-таки приблизне уявлення про міжконфесійні конфлікти. Це не могло не позначитись на узагальнених відповідях тих, кого вони зовсім не турбують. Сільське населення практично не може собі уявити, що таке "можливе безробіття" — адже ця проблема постає практично перед міськими жителями. Та й нестабільність у багатьох країнах СНД для певної частини респондентів є проблематичною. Вони вболівають передовсім за стан справ у своїй незалежній Українській державі, вірять, що вперше в її важкій і складній історії з'явився реальний шанс, здолавши всі неймовірні

³ Детальніше про це див.: Колодний АМ. Українська духовність в її релігійних виявах // Церква і національне відродження. - К., 1993. - С.288-296.

труднощі, котрі вона зараз переживає, не тільки вижити, а й довести усьому світові, що, по-перше, є цивілізовані шляхи виходу із тоталітарної системи і, по-друге, запропонувати свої оригінальні виходи з тяжкої суспільно-політичної кризи до здорової і незалежної державності.

І напрошується такий загальний висновок у питанні про соціальне самопочуття: незважаючи на те, що в один ряд з різними негативними соціально-політичними чинниками було поставлено й такі, котрі мають відношення до релігії, все ж ці, останні, як показує опитування, не є визначальними. Напевне, все пояснюється гостротою сучасної соціально-політичної кризи. Можна тільки гіпотетично припустити, що якби соціальна ситуація була цілком благополучна, то на перший план висувалися б духовні цінності, зокрема ті, що пов'язані з релігією. Та це всього лише припущення. Тільки реальне життя в майбутньому покаже, наскільки воно є слушним. Але з огляду на роль релігії в духовному світі людини можна з великою долею ймовірності таке припущення робити.

На користь зробленого висновку знову ж таки "спрацьовують" дані соціологічних досліджень. Опитуючи влітку 1992 р. на Черкащині православних і протестантських служителів церкви з приводу їхньої суспільної ролі, Т.В.Нікітіна одне із запитань присвятила проблемам, які їх хвилюють. Духовенство не могло не приділити найбільшу увагу духовно-моральним аспектам кризи, яку переживає суспільство. Більше всього вони стурбовані духовною спустошеністю людей (50,9%), байдужістю (39,6%), засиллям ерзацкультури (37,7%), низьким рівнем моральності (30,1%), браком доброти й милосердя (24,5%). Перед цими актуальними проблемами відступило навіть таке істотне для даної соціальної групи питання, як "брак релігійної віри" (22,6%). Більшість опитаних служителів церкви оцінюють стан духовної сфери суспільства як "незадовільний" (57,4%) і "катастрофічний" (24%)⁴.

Хоч проводити пряму аналогію між показниками наведених вище досліджень було б дещо некоректним (адже в першому випадку опитувалися різні категорії населення, а в другому — тільки духовенство), все ж і для непосвяченого стає зрозумілим: існують такі сфери нашого буття, де суспільна думка майже однакова. Варто зробити ще й таке застереження: духовенство ніби акумулює в собі громадську думку — адже це духовні пастирі і чи не найбільше вони знають ту духовно-моральну атмосферу, яка панує в суспільстві, і своїми відповідями її відображають.

Завжди актуальною була й залишається проблема соціальної ролі релігії, тієї ролі, яку вона виконує в суспільстві і житті окремої особи. На підставі цього можна робити узагальнення і про цінність релігії, її соціальну значимість. Одне застереження. Навіть серед людей, які визнають цінність релігії та авторитет церкви, поширений інструментальний підхід до релігії як засобу поліпшення якості життя і розв'язання соціальних чи національних колізій. Такий підхід надто спрощений, бо розглядає релігію виключно як певний інструмент для досягнення поставленої мети. Він, по суті, пригнічує волю і творчі устремління. Свобода совісті може бути забезпечена за тієї умови, коли людина має можливість реально ознайомитися з релігійним досвідом і релігійними пошуками. Дуже важливо, щоб цей досвід був зрозумілим сучасній людині. Це не означає, що релігія і церква мають пристосовуватись до рівня сьогоденної людини шляхом спрощення релігійної істини, аби зробити їх привабливими.

Напевне, вихід із ситуації полягає в тому, щоб допомогти людині піднятися у своєму розумінні релігії як цінності. Проте тут не годяться відомі стереотипи, на які такою багатою була тоталітарна дійсність, про привнесена ідеї у свідомість людини. До розуміння релігії як цінності людина має підійти сама, спираючись на весь свій життєвий, по суті екзистенційний досвід. Крах комуністичних "святинь" позбавив звичних орієнтирів багатьох людей. Національним почуттям, яке за впливом на свідомість рівною мірою

⁴ Див.: Нікітіна Т.В. Служители церкви о себе // Социол. исследования. · 1993. - №4. - С.63.

може сперечатися з релігійним, вони через відомі причини ще не пройнялися. А тому для такої ситуації, напевне, пасують слова Е.Фромма: "Людина не в змозі стерпіти, що вона полишена на власні сили, що вона повинна сама надати сенсу своєму життю, а не отримати його від якоїсь вищої сили, тому людям потрібні ідоли і міфи".⁵ Щоб не набули поширення міфологеми й ідолопоклонство на зразок тих, що були за тоталітарної системи, потрібне справжнє розуміння такої цінності, як релігія, котра виступає джерелом духовності, пластом культури, в якій людина здійснює своє повсякденне життя аж до самої смерті.

"Козирною картою", якою розмахував свого часу войовничий атеїзм, була теза, що релігія відіграє в суспільстві виключно негативну роль, що вона шкідливо впливає на культуру і, звичайно, на людину. Це знайшло свій вияв, наприклад, у твердженні про "негативний, деформуючий вплив релігії на такі компоненти культури, як мораль, мистецтво, право", що "релігія — негативна сторона культури", яка заради камуфляжу "одягається в різні шати"⁶. Доказові подібних тверджень були підпорядковані й численні соціологічні дослідження.

Та хоч би як теоретизували автори, підганялися цифри під задану схему, навіть у ті роки не могли приховати, що серед певних соціальних груп населення релігія завжди високо поцінювалась. Один тільки типовий приклад. Оперуючи численними емпіричними даними, В.Д.Кобецький у кінці 70-х рр. показував, що про можливість позитивного впливу релігії на моральність людини висловилося близько п'ятої частини всіх опитаних ним людей. Подібну точку зору в категоричній формі поділяло тільки близько 5% респондентів. А щодо місця релігії в історії, в розвитку культури і народу, то на її позитивну роль вказав кожен четвертий опитаний ним представник інтелігенції Ленінграда (нині Санкт-Петербург.— П.К.) й Одеси, в тому числі 5,9% опитаних художників, 39,2% — архітекторів⁷.

Звільнена від ідеологічної зашореності, стереотипів конформності, суспільна свідомість одержала можливість вільно визначати своє ставлення до релігії. З'ясувалося, що позитивно поцінують релігію і церкву в суспільстві набагато більше респондентів. Всесоюзний центр вивчення громадської думки (Москва) провів дослідження "Релігія-89" в основних географічних районах тодішнього Радянського Союзу як у великих містах, так і в сільській місцевості. Одне із запропонованих питань було таке: "Що робить людину моральною, порядною, благородною: виховання й освіта чи її релігійні переконання?" 24,7% опитаних відповіли, що все перераховане рівною мірою сприяє формуванню вказаних якостей; 62,% виключили із цих чинників релігійні переконання, а 3,5% вважають, що всі ці чудові якості людина здобуває лише завдяки релігійним переконанням⁸. Новіші дані ще переконливіші. В.М.Соколов у публікації 1993 р. повідомляє, що більшість респондентів (64%) вбачають користь у поширенні релігійних поглядів, з них 17% переконані, що тільки в релігії можна знайти начало, яке об'єднує весь народ⁹. Як можна переконатися, в масовій свідомості рельєфно позначився ренесанс релігійної домінанті.

В сучасному цивілізованому суспільстві, при наявності відповідних демократичних рівноваг релігія посідає належне їй місце. Дослідження Українського НДІ проблем молоді (1992 р.) засвідчують, що молоде покоління виступає за надання релігії відповідного їй соціального статусу. 34,3% опитаних переконані, що релігія вже на той час посідала належне їй місце в суспільстві. 38,5% респондентів, проте, вважають: релігія має відігравати вагомішу роль у різних сферах суспільного життя.

Логічними будуть дані щодо оцінки соціальної ролі релігії, одержані під час нашого дослідження 1993 р. Характерно, що серед варіантів відповідей свідомо були запрограмовані альтернативні аж до заперечення традиційних релігій новими, на які так багате наше життя. Дані промовляють самі за себе.

⁶ Фромм Э. Бегство от свободы. - К., 1992. - С.П.

⁶ Капустин Н.С. Особенности эволюции религии (на материалах древних верований и христианства). - М., 1984. - С.5.

⁷ Див.: Кобецкий В.Д. Социологическое изучение религиозности и атеизма. - Л., 1978. - С.76-77.

⁸ В зеркале общественного мнения // Наука и религия. - 1990. - №4. - С.51.

⁹ Див.: Соколов В.М. Нравственные коллизии современного российского общества // Социол. исследования. - 1993. - №9. - С.44.

Таблиця 3

Якою мірою Ви згодні з такими думками (в %):

Позиції	Повністю згодний	Швидше згодний, ніж незгодний	Швидше незгодний, ніж згодний	Повністю незгодний
Без релігії людство приречене на загибель	51,5	30,0	10,5	8,0
Хай релігія слугує тим, хто її потребує, і не нав'язується тим, хто може обійтися без неї	41,7	21,4	18,4	18,5
Релігія — притулок для слабкодушких людей	17,7	12,7	29,1	40,5
Традиційні релігії не відповідають потребам часу, потрібні нові релігії	4,5	9,8	26,1	59,5

Більшість респондентів переконані, що без релігії людству не обійтися, причому перевагу віддають традиційним релігіям, зокрема християнству. Проте впадає в око, що понад чверть опитаних згодні розглядати релігію, яка виконує своєрідну компенсаторну роль для слабкодушких людей. Цікаво, що у цих відповідях також переважає думка про вільний вибір релігії людиною. Вони в переважній більшості дотримуються точки зору: вибір тієї чи тієї релігії або її заперечення — це особиста справа кожного. І ніякими законодавчими чи тим більше насильством релігії не нав'яжеш. Тут, мабуть, проявляється, з одного боку, світоглядна терпимість, а з іншого — світоглядна невизначеність, коли, як правильно підмічають С.В.Філатов і Д.Є.Фурман, стає дедалі більше людей, які невіруючі і не невіруючі, вони не вірять ні в що до кінця і вірять в усе одразу¹⁰. Можна з великою долею ймовірності припустити, що така тенденція знаходить свій вияв не тільки у сфері релігії, а й в інших сферах життя. Наприклад, у політичній свідомості світоглядна невизначеність не дозволяє багатьом розібратися в суті різних суспільно-політичних рухів і течій та виробити до них своє ставлення. Щоправда, в останньому випадку спрацьовує й механізм пересичення політикою, надмірної політизації суспільного й особистого життя. Та це вже предмет іншої розмови, бо головне для нас — визначити тенденцію, яка стає певною закономірністю.

На користь релігійного феномена як цінності свідчить також і відповідна поведінка релігійно орієнтованих людей. Якщо вони виконують конкретні релігійні приписи, наприклад, таїнства, то цим самим, звичайно, і демонструють свою особливу прихильність до віри в Бога, практично засвідчують свою релігійність. Це, можливо, навіть і більше, ніж ідентифікація себе з вірою в Бога на словах, бо така заява часом буває вельми суб'єктивною. Щоправда, коли спостерігаємо високопоставлених державців або інших відомих людей зі свічками в руках під час релігійних святкових богослужінь, це ще далеко не завжди є проявом щирої віри в Бога. Скоріше типовий приклад конформності свідомості й поведінки.

Але показники релігійної поведінки багато про що промовляють. Здебільшого до відповідних релігійних (культових) дій, а тим паче таких, що часто повторюються, ніхто не спонукає. Виконуються вони, як правило, за душевним покликом, як одна з важливих життєвих потреб. Так ось, більше половини (52,6%) опитаних сповідаються і причащаються, 46,8% систематично моляться і вдома, і в храмі, ще 15,6% — моляться тільки в храмі, 25,3% — декілька разів у житті, коли вирішувалась особиста доля або доля близьких людей; 12,3% респондентів не моляться ніколи.

Окрім суто релігійної поведінки, звичайно, прийнято виокремлювати

¹⁰ Див.: Філатов С.Б., Фурман Д.Е. Релігія и политика в массовом сознании. -С.10.

ще специфічну культуру — відвідання храму (молитовного дому тощо), участь у діяльності релігійних громад. Отже, систематично, кілька разів на тиждень відвідують культову будівлю 12,9%, щотижня 21,6%, тільки в дні великих релігійних свят 42,9% і зовсім не відвідують 22,6% опитаних. Регулярно підтримує релігійну організацію і зовсім не підтримує приблизно однакова кількість респондентів — 24% і 25,3%; роблять пожертви, відвідуючи храм під час великих релігійних свят, — 42,9%. У житті багатьох респондентів релігійна громада відіграє певну роль. Отож, 20,6% звертається до релігійної громади зі всіма своїми проблемами, а 18,4% -- ніколи. Інші звертаються туди за необхідності відзначати радісну (народження дитини або вступ до шлюбу) чи драматичну (похорон) подію в житті своїх рідних та близьких (33,5%), за життєвими настановами, одержати розраду своїй душі (23,9%). 12,8% опитаних зверталися до церкви лише кілька разів за своє життя.

Певний розрив між релігійною поведінкою, повсякденною культовою практикою, з одного боку, і ставленням до релігії як цінності, з іншого, — є природним і поширеним явищем. Хоч у нашому випадку цей розрив видається надто істотним. На наш погляд, це свідчить про те, що українське суспільство до кінця ще не розпрощалося з тими ідеологізованими комуністичними псевдоцінностями, котрі геть відкидали моральні засади релігії, ігнорували добродійну, миротворчу і виховну роль церкви. І складається парадоксальна ситуація: якщо на словах (що й засвідчують наведені вище дані) респонденти заявляють про свою повагу і прихильність до віри в Бога, у практичних своїх діях вони ще не всі піднялися до розуміння того, що дорогу до Храму вже відкрито і її треба лише торувати далі.